

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.31>**Лаворик А.В.**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»,
ORCID ID: 0000-0002-5848-6862

Дзюбак С.В.

кандидат юридичних наук
Викладач права імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»
ORCID ID: 0009-0003-6743-4102

СВОБОДА ВІРОСПОВІДАННЯ ЯК ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ В ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЇЇ СУБСТАНЦІЙНІ ТА ПРОЦЕДУРНІ ГАРАНТІЇ

Постановка проблеми. Свобода віросповідання посідає одне з центральних місць у системі фундаментальних прав людини, закріплених як у міжнародних документах, так і в національних конституціях демократичних держав. Водночас у правовій доктрині зберігаються численні дискусії щодо її юридичної природи, обсягу, меж реалізації та допустимих обмежень. Особливої актуальності ці питання набувають в умовах соціальних трансформацій, зростання ролі релігійних інституцій у публічному просторі, політичної поляризації, міжконфесійної напруги, а також під впливом нових викликів, таких як воєнний стан чи цифровізація релігійної сфери.

Незважаючи на наявність базових законодавчих гарантій, практика реалізації свободи віросповідання в Україні стикається з рядом проблем: складнощами у реєстрації нових конфесій, нерівністю в правовому статусі різних релігійних організацій, колізіями між свободою совісті та державною безпекою, а також недостатнім нормативним забезпеченням процедурної сторони здійснення цього права.

Аналіз досліджень і публікацій З національної точки зору увага концентрується на аналізі історичних аспектів специфіки розвитку свободи віросповідання, функціонування законодавства, практики реєстрації релігійних організацій, викликах, які породжують нестандартну ситуацію (наприклад, воєнний і цифровий контекст). Вчені звертають увагу на закономірності конфліктів між ідентичністю держави та автономією релігії, а також недосконалістю правових процедур і нормативних актів.

Однак у науковій літературі ще недостатньо опрацьовано питання зв'язку свободи віросповідання у надзвичайних ситуаціях, а також її співвідношення з цифровою трансформацією публічної сфери. Крім того, бракує комплексного моделювання гарантій субстанційних та процедурних, обґрунтованого на міждисциплінарному підході з урахуванням європейської практики. Це визначає наукову потребу в більш всеосяжному, сучасному аналізі, спрямованому на удосконалення правотворчої бази.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свобода віросповідання є однією з фунда-

ментальних засад правового статусу особи в демократичному суспільстві. Як юридична категорія, вона становить складову системи особистих немайнових прав і відображає не лише право особи на релігійний вибір, але й механізми правового захисту духовної автономії людини в межах публічного порядку. У теоретико-правовій доктрині категорія свободи віросповідання часто ототожнюється або використовується разом із поняттями «свобода совісті» і «свобода переконань», однак кожна з цих категорій має свою правову специфіку, що потребує чіткого розмежування.

Свобода совісті охоплює як релігійні, так і нерелігійні переконання, визнаючи за особою право діяти відповідно до свого внутрішнього морального переконання. У свою чергу, свобода переконань має ширше значення і стосується ідеологічної, політичної, наукової, філософської свободи. Свобода релігії ж, у вузькому сенсі, зосереджується на праві особи обирати, змінювати, сповідувати або не сповідувати релігію, що передбачає як внутрішній стан, так і зовнішнє вираження релігійної ідентичності. Як зазначається в міжнародно-правових документах (зокрема, ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права), свобода думки, совісті та релігії є неподільними, однак кожен елемент має різні рівні правового захисту [4].

У правовій науці загально визнаним є поділ свободи віросповідання на внутрішній (*forum internum*) та зовнішній (*forum externum*) аспекти. Внутрішній аспект охоплює абсолютне право особи мати або не мати віру, обирати релігійні переконання, не підлягаючи при цьому жодному втручанням держави чи третіх осіб. Цей вимір вважається недоторканим і не може бути обмежений за жодних обставин, що підтверджено у рішеннях Європейського суду з прав людини (зокрема у справі *Buscarini and Others v. San Marino*) [11]. Зовнішній вимір стосується права особи практикувати свою релігію індивідуально або колективно, публічно чи приватно, шляхом богослужіння, обрядів, релігійної освіти,

носіння символіки тощо. Саме у цьому аспекті допускається обмеження, якщо вони відповідають критеріям законності, необхідності та пропорційності в демократичному суспільстві.

У системі особистих немайнових прав людини свобода віросповідання займає особливе місце як прояв духовної автономії особи. Це право не зводиться лише до релігійної практики, а охоплює сферу індивідуальної ідентичності, світоглядної самореалізації, морального вибору. Як вказується у правових дослідженнях, свобода релігії є не тільки правом індивіда, але й умовою існування плюралістичного демократичного суспільства, у якому держава зобов'язана утримуватися від упередженого ставлення до жодної з форм вірування [15, с. 154–174].

Разом із тим, реалізація свободи релігії не може відбуватися ізольовано від інших прав, тому особливої уваги потребує її співвідношення з суміжними правами, зокрема:

Свободою вираження поглядів, оскільки релігійні переконання можуть бути висловлені публічно, однак межі такої свободи мають бути окреслені з урахуванням прав інших осіб і недопущення закликів до дискримінації;

Правом на приватність, що охоплює захист внутрішнього вибору віри та релігійних практик у приватному житті;

Принципом недискримінації, який забороняє будь-яке обмеження прав особи на підставі її релігійної належності або невіруючого світогляду.

На мою думку, юридична природа свободи віросповідання потребує осмислення не лише як індивідуального права, а й як структурного елементу демократичного правопорядку, що відображає здатність правової системи забезпечити плюралізм, толерантність і взаємну повагу у багатоконфесійному суспільстві. Правове визнання цього права повинно супроводжуватись ефективними механізмами захисту та недопущенням його зведення до формальної декларації [1, с. 26–30].

Свобода віросповідання як фундаментальне право людини не є абстрактною декларацією, а має чіткий юридичний зміст, що конкретизується через низку субстанційних (змістовних) гарантій, закріплених у національному та міжнародному праві. Ці гарантії формують внутрішню структуру права на свободу релігії, окреслюючи його обсяг, межі та умови реалізації [12, с. 41].

Передусім, юридичний зміст свободи віросповідання включає право особи сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, а також право змінювати релігійні переконання. Це право є особистим і невід'ємним, не підлягає делегуванню чи обмеженню на основі політичних чи культурних міркувань. Відповідно до ст. 18 Міжнародного пакта про громадянські і політичні права та ст. 9 Європейської конвенції з прав людини, кожна людина має право «на свободу думки, совісті і релігії», що включає свободу змінювати свою релігію чи переконання, а також сповідувати її «індивідуально або разом з іншими, публічно або приватно» [11].

У структурі цього права особливе місце займають право на релігійну освіту, здійснення богослужінь, релігійні обряди, святкування релігійних свят, використання релігійної символіки, а також право на участь у релігійних організаціях. Як слушно наголошується в працях західноєвропейських дослідників, саме через захист цих форм зовнішнього виявлення релігії право набуває своєї практичної дієвості. Їх обмеження можливе лише за умов, визначених у ст. 9(2) Конвенції: заради громадської безпеки, порядку, здоров'я, моралі або захисту прав і свобод інших осіб і лише в тій мірі, в якій це є необхідним у демократичному суспільстві [14, с. 184–195].

Не менш важливою складовою змістовного наповнення свободи віросповідання є заборона примусу як до сповідання певної релігії, так і до відмови від неї. Ця норма впливає з принципу поваги до гідності особи та її світоглядної автономії. Примус, у будь-якій

формі (з боку держави, релігійної організації або приватних осіб), є грубим порушенням як міжнародних стандартів, так і основоположних принципів конституціоналізму. Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що свобода релігії передбачає не лише відсутність державного втручання, але й активне зобов'язання держави створити умови для її вільної реалізації [3].

Однією з ключових засад правового статусу свободи віросповідання є принцип рівності релігій і світоглядів у правовому полі. У демократичному суспільстві держава зобов'язана зберігати нейтралітет у ставленні до всіх форм релігійного чи нерелігійного світогляду, не надаючи переваг жодній із них. Така рівність повинна бути як формально-юридичною (відсутність дискримінаційних норм), так і матеріальною (рівний доступ до реєстрації, правового статусу, публічних ресурсів). Цей принцип визнається як на міжнародному рівні, так і в конституційних системах більшості європейських держав [6, с. 112–121].

Водночас автономія релігійних організацій визнається як одна з основних гарантій реалізації свободи віросповідання. Це означає, що релігійні об'єднання мають право самостійно визначати свою внутрішню структуру, обирати духовенство, здійснювати релігійне навчання, розпоряджатися майном, вести релігійну діяльність відповідно до власних віровчень [15, с. 84].

На мою думку, субстанційні гарантії свободи віросповідання є не лише формою правового захисту віруючої особи, але й необхідною умовою функціонування відкритого, плюралістичного суспільства, яке визнає цінність духовного різноманіття [10, с. 111]. Тому юридичне наповнення цієї свободи повинно тлумачитися широко, із пріоритетом особистої автономії, рівності світоглядів та самоврядності релігійних інституцій у межах, визначених правом. Такий підхід забезпечує не лише індивідуальні свободи, а й соціальну стабільність у багатоконфесійному середовищі.

У сучасних умовах право на свободу віросповідання дедалі частіше стикається з новими викликами, які вимагають переосмислення класичних правових конструкцій та адаптації існуючого законодавства до реалій глобалізованого і технологічно насиченого світу [5].

Одним із ключових питань є реалізація свободи релігії в умовах надзвичайного чи воєнного стану. Хоча міжнародні акти дозволяють тимчасове обмеження окремих прав, внутрішній вимір свободи віросповідання (віра як така) залишається абсолютним і непорушним. Натомість зовнішні прояви релігії можуть бути обмежені виключно в чітко визначених межах [13, с. 645–660]. У таких ситуаціях особливо важливо дотримуватися принципу правової пропорційності: втручання має бути не лише легітимним, а й мінімально необхідним. Будь-яка спроба використати надзвичайні обставини як привід для дискримінації певних конфесій чи обмеження їх прав створює небезпеку політизації релігійної сфери та підриву довіри до держави.

Окремий виклик становить реєстрація нових конфесій і становище релігійних меншин. Формальна наявність механізмів юридичного визнання не гарантує їх реальної ефективності. У деяких випадках спостерігається надмірне регуляторне навантаження, затягування процедур або нерівне ставлення до окремих релігійних течій. Це суперечить принципам релігійного плюралізму й рівності, що є наріжними у демократичному правопорядку [10, с. 71–83]. Важливо, щоб доступ до реєстрації релігійних організацій не залежав від кількості прихильників чи історичної «традиційності» віровчення, а ґрунтувався виключно на відповідності загальним вимогам законодавства.

Третій вектор трансформації стосується цифровізації релігійного життя. Поява онлайн-богослужінь, віртуальних громад, цифрових платформ для релігійної освіти та духовного консультування створює нові правові ситуації, не передбачені традиційним законодавством.

Зокрема, постає питання про правовий статус релігійних дій, вчинених онлайн, захист релігійної інформації в інтернеті, цифрову безпеку віруючих. Недостатня врегульованість цих процесів створює ризики для свободи віросповідання в нових форматах її реалізації, особливо коли державні або приватні суб'єкти намагаються обмежити доступ до релігійного контенту або здійснюють моніторинг віровизнаної активності в цифровому середовищі.

Водночас важливим стратегічним завданням є гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема у сфері юрисдикційного захисту, реєстраційних процедур, рівності прав конфесій та захисту від дискримінації [8, с. 151–167]. Практика Європейського суду з прав людини задає чіткі орієнтири: свобода релігії не може бути формальною декларацією вона вимагає реального, ефективного, недискримінаційного механізму реалізації. Для України це особливо актуально в контексті євроінтеграційних прагнень та необхідності реформування публічної політики у сфері релігії [2, с. 132–138].

На мою думку, ці виклики засвідчують, що свобода віросповідання сьогодні це не лише питання індивідуального вибору віри, а й юридичний індикатор зрілості правової системи. Держава повинна не лише утримуватися від втручання, а й створювати умови для повноцінної реалізації цього права у динамічному соціальному середовищі, враховуючи нові технології, політичні обставини та зростання конфесійного різноманіття [9, с. 41–46].

З урахуванням виявлених проблем та актуальних викликів, дослідження дозволило сформулювати низку рекомендацій щодо вдосконалення національного правового механізму захисту свободи віросповідання в Україні. Зокрема, доцільним є оновлення законодавства у сфері релігії, гармонізація його з європейськими стандартами, запровадження спеціального закону про взаємодію держави з релігійними організаціями, забезпечення рівного доступу до реєстрації всіх

конфесій без дискримінації, а також правове врегулювання цифрових форм релігійної активності.

Подальші наукові дослідження варто зосередити на вивченні свободи релігії в умовах цифрової трансформації, глобальних загроз

і соціальних змін. Особливої уваги заслуговує аналіз рішень Європейського суду з прав людини, що формують стандарти у сфері свободи віросповідання і дедалі більше впливають на національну правозастосовну практику.

Анотація

Мета. Метою цієї наукової статті є всебічне теоретико-правове дослідження свободи віросповідання як юридичної категорії у системі прав людини, з акцентом на її субстанційні (змістовні) та процедурні гарантії. У межах дослідження ставиться завдання з'ясувати нормативну природу цього права, визначити його складові елементи, окреслити межі реалізації та допустимого обмеження, проаналізувати сучасні виклики у сфері свободи релігії, а також запропонувати напрями вдосконалення національного законодавства України з урахуванням міжнародно-правових стандартів та практики Європейського суду з прав людини. Методологічна основа цієї статті ґрунтується на системному та комплексному підході до аналізу свободи віросповідання як юридичної категорії в контексті її правової природи, субстанційних і процедурних гарантій. Дослідження спирається на систематизацію актуального теоретико-правового матеріалу, національного та міжнародного законодавства, а також практики Європейського суду з прав людини. У процесі роботи були застосовані як загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція), так і спеціально-юридичні. Зокрема, порівняльно-правовий метод використано для зіставлення підходів до забезпечення свободи релігії в Україні та в зарубіжних правових системах; нормативно-правовий метод для аналізу законодавчих положень, що регламентують зміст і межі реалізації цього права; інституціональний метод для дослідження ролі релігійних організацій як суб'єктів правових відносин; прогностичний метод дозволив сформулювати пропозиції щодо подальшого розвитку правового механізму у сфері свободи віросповідання. Застосування такого методичного підходу забезпечило глибину, всебічність та міждисциплінарність дослідження, що дозволило сформулювати обґрунтовані висновки та практичні рекомендації у сфері вдосконалення національного правового регулювання. Результати. У результаті проведеного дослідження встановлено, що свобода віросповідання як юридична категорія є комплексним правовим явищем, яке поєднує в собі особистісний вимір свободи світогляду та інституційний аспект реалізації релігійної ідентичності. З'ясовано, що ця свобода охоплює як внутрішній (абсолютно захищений) вимір – право мати або не мати релігійні переконання, так і зовнішній право на їхнє публічне виявлення через богослужіння, обряди, релігійну освіту, участь у релігійних організаціях тощо. Проаналізовано основні субстанційні гарантії свободи віросповідання: рівність усіх релігій і переконань у правовому полі, заборону примусу до прийняття або відмови від віри, автономію релігійних організацій та право на зміну віровизнання. Визначено, що ефективне забезпечення цих гарантій можливе лише за умови чіткого нормативного регулювання та нейтральної позиції держави у релігійній сфері. Досліджено процедурні аспекти реалізації цього права, зокрема механізми реєстрації релігійних організацій, адміністративного та судового захисту, а також допустимість обмежень свободи віросповідання відповідно до стандартів міжнародного права. Показано, що процедурні гарантії є критично важливими для практичної реалізації субстанційного змісту цього права. Особливу увагу приділено сучасним викликам реалізації свободи релігії в умовах воєнного стану, проблемам правового статусу релігійних меншин, цифровізації релігійної практики та гармонізації національного

законодавства з європейськими стандартами. Виявлено, що українське законодавство має потенціал для розвитку, але потребує системного оновлення, спрямованого на посилення інституційного захисту свободи віросповідання та подолання дискримінаційних практик. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному осмисленні свободи віросповідання як юридичної категорії з урахуванням її дуалістичної природи як особистого немайнового права людини та як елемента правового статусу релігійних організацій. У межах дослідження запропоновано системну класифікацію субстанційних та процедурних гарантій реалізації цього права, що дозволяє розмежувати його змістовне наповнення від інструментів правозастосування. Уперше з міждисциплінарних позицій здійснено порівняльний аналіз вітчизняної та європейської практики забезпечення свободи віросповідання в умовах надзвичайного та воєнного стану, а також у цифрову епоху. Висвітлено недостатньо досліджені аспекти, зокрема цифрові форми реалізації релігійної свободи, адміністративні бар'єри в реєстрації нових релігійних об'єднань та проблеми правового статусу релігійних меншин. На основі проведеного аналізу обґрунтовано доцільність розроблення та впровадження спеціального нормативного акта, який би комплексно врегулював питання реалізації свободи віросповідання в Україні, передбачивши чіткі правові механізми співпраці держави з релігійними організаціями, дотримання нейтральності держави у релігійній сфері та забезпечення рівного правового статусу всіх конфесій відповідно до стандартів ЄСПЛ. Практична значимість. Практична значимість проведеного дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути безпосередньо використані для вдосконалення нормативно-правового регулювання свободи віросповідання в Україні. Систематизований аналіз субстанційних і процедурних гарантій дозволяє сформулювати цілісне бачення правових умов реалізації цього права як на індивідуальному, так і на інституційному рівнях. Запропоновані у статті підходи до класифікації гарантій свободи релігії, виявлення прогалин у законодавстві та окреслення напрямів його оновлення можуть стати основою для розробки спеціального законодавчого акту про свободу совісті та релігійні організації, який би враховував європейські стандарти та практику ЄСПЛ. Зокрема, актуальним є врегулювання правового статусу релігійних меншин, прозорих процедур реєстрації релігійних організацій, а також гарантування недискримінації у доступі до публічного простору. Окремі положення дослідження можуть бути застосовані в діяльності органів державної влади, що здійснюють реєстрацію, моніторинг та правовий супровід функціонування релігійних об'єднань. Крім того, викладені теоретичні положення та висновки можуть бути використані у правозастосовній практиці, при підготовці експертних висновків, а також у навчальному процесі у межах викладання курсів з конституційного, міжнародного, релігійного та правозахисного права.

Ключові слова: свобода віросповідання, права людини, релігія, юридичні гарантії, субстанційні гарантії, процедурні гарантії, релігійні організації, правове регулювання, недискримінація, секуляризм, правова держава, міжконфесійна рівність.

Lavoryk A.V., Dziubak S.V. Freedom of religion as a legal category in legal doctrine: on the issue of its substantive and procedural guarantees

Summary

Purpose. The purpose of this scholarly article is to conduct a comprehensive theoretical and legal analysis of freedom of religion as a legal category within the human rights system, with a focus on its substantive and procedural guarantees. The research aims to clarify the normative nature of this right, define its structural elements, outline the limits of its exercise and permissible restrictions, analyze modern challenges in the field of religious freedom, and offer directions for improving Ukraine's

national legislation in line with international legal standards and the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR). The methodological foundation of this article is based on a systematic and comprehensive approach to analyzing freedom of religion as a legal category in the context of its legal essence, substantive content, and procedural safeguards. The study relies on the systematization of current theoretical and legal material, national and international legal frameworks, and the jurisprudence of the ECtHR. In the course of the research, both general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction) and specialized legal methods were applied. In particular, the comparative legal method was used to contrast approaches to ensuring religious freedom in Ukraine and in other legal systems; the normative legal method served to examine legal provisions governing the content and scope of this right; the institutional method helped explore the role of religious organizations as legal actors; and the prognostic method facilitated the formulation of proposals for further development of the legal mechanism in the field of freedom of religion. The application of this methodological approach provided for depth, comprehensiveness, and interdisciplinarity, allowing for the development of well-founded conclusions and practical recommendations aimed at improving national legal regulation.

Results. The study found that freedom of religion, as a legal category, is a complex legal phenomenon that integrates both the personal dimension of worldview freedom and the institutional dimension of religious identity expression. It was established that this freedom encompasses both the internal (absolutely protected) dimension the right to have or not to have religious beliefs and the external dimension the right to publicly manifest these beliefs through worship, rituals, religious education, and participation in religious organizations. The key substantive guarantees of freedom of religion were analyzed, including equality of all religions and beliefs before the law, prohibition of coercion to adopt or renounce a religion, autonomy of religious organizations, and the right to change one's religion or belief. It was concluded that effective protection of these guarantees requires clear normative regulation and a neutral stance by the state in religious affairs. The research also explored procedural aspects of exercising this right, including mechanisms for registering religious organizations, administrative and judicial protection, and the permissibility of restrictions in accordance with international law standards. It was demonstrated that procedural safeguards are essential for the effective realization of the substantive content of the right to religious freedom. Special attention was given to modern challenges: the realization of religious freedom under martial law, legal issues surrounding religious minorities, the digitalization of religious practice, and the harmonization of national legislation with European standards. It was revealed that Ukrainian legislation holds potential for development but requires systematic updates to strengthen institutional protection of religious freedom and eliminate discriminatory practices.

Scientific novelty. The scientific novelty of this research lies in the comprehensive conceptualization of freedom of religion as a legal category, taking into account its dual nature as a personal non-property right of the individual and as a component of the legal status of religious organizations. The study proposes a systematic classification of the substantive and procedural guarantees of this right, enabling a distinction between its normative content and the tools of its legal enforcement. For the first time, from an interdisciplinary perspective, a comparative analysis of national and European approaches to protecting freedom of religion was conducted in the context of martial law and the digital age. Underexplored aspects such as digital forms of religious practice, administrative barriers to registering new religious associations, and the legal status of religious minorities were addressed. Based on the analysis, the article substantiates the need for the development and implementation of a special legislative act that would comprehensively regulate the realization of religious freedom in Ukraine. Such an act should include clear legal mechanisms for cooperation between the state and religious organizations, ensure the state's neutrality in religious matters, and guarantee equal legal

status for all confessions in accordance with ECtHR standards. Practical significance. The practical significance of the study lies in its potential to directly inform the improvement of legal regulation concerning freedom of religion in Ukraine. The structured analysis of substantive and procedural safeguards provides a coherent understanding of the legal conditions for exercising this right at both the individual and institutional levels. The proposed approaches to classifying religious freedom guarantees, identifying legislative gaps, and outlining directions for legal reform may serve as a basis for drafting a dedicated law on freedom of conscience and religious organizations, in compliance with European standards and ECtHR jurisprudence. In particular, the regulation of the legal status of religious minorities, the transparency of registration procedures for religious organizations, and the guarantee of non-discrimination in access to the public sphere are identified as key issues. Specific findings of the study may be applied by government authorities involved in the registration, monitoring, and legal oversight of religious associations. Additionally, the theoretical concepts and conclusions may be used in legal practice, expert analysis, and academic instruction in the fields of constitutional, international, religious, and human rights law.

Key words: freedom of religion, human rights, religion, legal guarantees, substantive guarantees, procedural guarantees, religious organizations, legal regulation, non-discrimination, secularism, rule of law, interfaith equality.

Список використаних джерел:

1. Біленчук П. Д. Свобода світогляду і віросповідання як основне право особи в демократичному суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 52. С. 26–30.
2. Гнатенко М. І. Проблеми реалізації свободи віросповідання в Україні у світлі європейських стандартів. *Держава і право*. 2022. Вип. 89. С. 132–138.
3. Загальна декларація прав людини : ООН, 10 грудня 1948 р. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
4. Загальний коментар № 22 Комітету ООН з прав людини щодо статті 18 Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : (Свобода думки, совісті та релігії), 1993 р. URL: <https://www.refworld.org/docid/453883fb22.html>.
5. Конституція України : офіційний текст. Київ : Верховна Рада України, 1996. 54 с.
6. Куракін О. В. Свобода совісті та віросповідання в умовах глобалізації: теоретико-правовий вимір. *Право України*. 2020. № 5. С. 112–121.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>.
8. Рабінович П. М. Права людини в Україні : навч. посіб. Львів : Світ, 2016. 256 с.
9. Сушко С. М. Свобода віросповідання в національному і міжнародному праві: сучасні виклики та шляхи правового забезпечення. *Юридичний вісник України*. 2021. № 2(150). С. 41–46.
10. Durham W. C., Scharffs B. G. *Law and Religion: National, International, and Comparative Perspectives*. Wolters Kluwer, 2019. 150 p.
11. European Court of Human Rights. *Buscarini and Others v. San Marino*, Judgment of 18 February 1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58952>.
12. Evans C. *Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press, 2001. 306 p.
13. Ferrari S. The Legal Dimension of Religious Diversity in Europe. *European Yearbook of Minority Issues*. 2004. Vol. 3(1). P. 645–660.

14. Taylor P. M. Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice. Cambridge University Press, 2005. 268 p.
15. Witte J. The Reformation of Rights: Law, Religion, and Human Rights in Early Modern Calvinism. Cambridge University Press, 2007. 218 p.

Дата надходження статті: 07.08.2025

Дата прийняття статті: 18.08.2025

Опубліковано: 29.09.2025